“สังข์” เครื่องดนตรีในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์
“Conch shell” Musical Instruments divine ceremony

บุณฑริกา เจริญชินวุฒิ[1]
Boondarika Jaruanchinwoot

[1] ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชานาฏยสังคีต
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปกร

บทคัดย่อ

สังข์มีความสำคัญมาแต่โบราณตามแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ ทำให้ได้รับความนิยมและแพร่หลายไปถึงบุคคลทั่วไป จากคติความเชื่อทำให้สังข์ถูกนำมาใช้ประโยชน์โดยเฉพาะการใช้งานที่เป็นมงคล สำหรับสังข์ที่ใช้รดน้ำใช้ตามความเชื่อจากกำเนิดสังข์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เมื่อน้ำไหลผ่านสังข์แล้วถือเป็นมงคล ส่วนสังข์ที่ใช้เป่าเป็นวิธีการใช้งานตั้งแต่โบราณ โดยการเป่าให้เกิดเสียงก้องกังวาน ใช้เป็นทั้งเครื่องดนตรีและการส่งสัญญาณ ตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ถือเป็นเสียงมงคลด้วยเสียงที่ดังคล้าย “โอม” ซึ่งเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ทั้งสังข์รดน้ำและสังข์เป่ายังคงใช้ในพิธีมงคลสมรสและพิธีกรรมบางอย่างอันเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ อาจจะมีพิธีกรรมบางอย่างถูกยกเลิกไปบ้างเนื่องจากยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลง อีกทั้ง คำว่า “สังข์” ยังสามารถนำมาใช้ประกอบเป็นชื่อเพลงและมีความหมายในบทเพลง

ดังนั้น “สังข์” จึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นสิริมงคลในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และมีบทบาทอย่างสูงตามแรงสาปของพระนารายณ์ทั้งสิ้น ตั้งแต่งานในพระราชวังจนกระทั่งถึงงานของกลุ่มสามัญชน ล้วนแต่มีโอกาสนำสังข์มาใช้กันอย่างทั่วถึง

คำสำคัญ : สังข์, เครื่องดนตรี, พิธีกรรม

Abstract

Conch shell is important since ancient times by the influence of Hinduism. It has been popular and widely to the general public. The belief makes the Conch shell used specially useful for applications that are favorable. Conch shell used for watering the origin of the belief that a holy conch. When water flows through the trumpet, then considered auspicious. The Conch shell of the dryer is in use since

ancient times. By blowing a resonance, as well as instruments and transmitters. According to religious beliefs, Brahman is the sacred sound with noise-like “Om”. Which is sacred the conch and conch blowing, watering is still used in certain rituals and ceremony associated with monarchy. There may be certain rituals have to be canceled because the times have changed and the word “Conch shell” can also be used to compose the music and meaningful songs.

So the “Conch shell” is a symbol of prosperity in various sacred rituals as mentioned above, and a very active by the force of the curse of Lord Vishnu. Since the palace until a group of ordinary people, but the opportunity to Conch shell brings together thoroughly.

Keywords : Conch shell, Instruments, Ceremony

บทนำ

“สังข์หรือหอยสังข์” ถือเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นสิริมงคลในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ และเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ของพระราชาธิราช เนื่องจากไทยได้รับอิทธิพลจากประเทศอินเดียมาแต่โบราณ โดยพ่อค้าชาวอินเดียได้เข้ามาติดต่อค้าขาย จากหลักฐานเก่าแก่ที่อ้างถึงการมาสู่ดินแดนแถบนี้ของชาวอินเดียปรากฏในรูปตำนานและนิยาย เช่น มหาชนกชาดก สังขพราหมณ์ชาดก สุสันธีชาดก ซึ่งล้วนเป็นเรื่องราวที่แสดงถึงพ่อค้าที่มาแสวงหาโชคลาภในดินแดนสุวรรณภูมิในสมัยที่อินเดียเข้ามาค้าขายจึงได้นำศาสนาเข้ามาด้วย โดยประเทศอินเดียจะนับถือพระพรหม พระนารายณ์ และพระศิวะ พวกนี้จะเข้ามาทางสุวรรณภูมิ ทวาย ลักษณะการเผยแพร่จะเป็นการซึมซับมากกว่า ในทางประวัติศาสตร์เราอาจอนุมานได้ว่าศาสนาพราหมณ์เข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ก่อนตั้งกรุงสุโขทัย มีหลักฐานปรากฏสังข์อยู่ในพิธีกรรมต่างๆ หลายอย่าง ก่อนที่พุทธและพราหมณ์จะเข้ามานั้น สังคมคนไทยนับถือผี มีพิธีกรรมเกี่ยวกับผี เครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงประโคมผี เป็นเครื่อง

ดนตรีท้องถิ่นของชาวพื้นบ้าน จึงเกิดความรู้สึกว่าไม่ขลังและไม่ศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาไทยจึงได้รับเอาสังข์ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีของพราหมณ์เข้ามาในวงดนตรีทำหน้าที่ดำเนินทำนองเป็นเสียงหลักและเป็นที่ยอมรับสืบต่อกันมา (สุกรี เจริญสุข, 2539 : 15)

สังข์นั้นสามารถนำมาเป่าหรือบรรจุน้ำเทพมนตร์เพื่อใช้ประกอบในพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น พิธีมงคลสมรส (แต่งงาน) แต่เดิมการแต่งงานโดยใช้วิธีหยดน้ำสังข์ลงในมือเป็นวิธีที่เกิดขึ้นไม่นานนัก (กรมศิลปากร, 2528 : 42) เนื่องจากชาวบ้านเอาแบบอย่างของหลวงไปทำ แบบหลวงนั้นทำในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริทำขึ้นเมื่อครั้งแต่งงานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์กับพระเจ้าวงวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอรพัทธ์ประไพ ในพระที่นั่งจักรีฯ อย่างเงียบๆ เป็นประเดิมเจ้านาย

แต่ก่อนแม้จะได้หม่อมห้ามพระราชทานก็ไม่มีการรดน้ำ เป็นแต่ท้าวนางเถ้าแก่นำเจ้าสาวไปส่งที่วังเท่านั้น ส่วนพระราชพิธีต่างๆ พิธีพราหมณ์ที่เกี่ยวเนื่องกับงานมงคลโดยพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงยอมรับพิธีกรรมที่มีศาสนาพราหมณ์เข้ามามีส่วนร่วม เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พิธีแช่งน้ำ พิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีจองเปรียง พระราชพิธีตรียัมปวาย พิธีทำน้ำอภิเษกก่อนขึ้นครองราชย์สมบัติ เป็นต้น โดยเฉพาะสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงนับถือทางเทวศาสตร์มาก ถึงขนาดทรงสร้างเทวรูปหุ้มด้วยทองคำทรงเครื่องลงยาราชาวดีสำหรับตั้งในการพระราชพิธีหลายองค์ ในพิธีตรียัมปวายพระองค์ก็ได้เสด็จไปส่งมหาเทพถึงเทวสถานทุกๆ ปี ในพิธีกรรมบางอย่างมีการนำเครื่องดนตรีที่ศักดิ์สิทธิ์มาใช้ประกอบในพิธีซึ่งมีความน่าสนใจมาก คือ “สังข์” เมื่อนำสังข์มาประกอบในพิธีเสียงที่ดังออกมาจากการเป่าทำให้เกิดความขลังและศักดิ์สิทธิ์ เป็นการสื่อความหมายถึงเทพเจ้า จนพิธีกรรมและความเชื่อแบบพราหมณ์กลายมาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนไทย เราจึงเห็นชาวไทยบูชาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์

เพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้นผู้เขียนขออธิบายบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวกับสังข์ เช่น ความหมายลักษณะและความเป็นมาของสังข์ บทบาทของสังข์จากอดีตสู่ปัจจุบัน และในปัจจุบันยังมีการใช้สังข์ในพิธีใดอีกบ้าง ท่านสามารถหาคำตอบได้ในบทความฉบับนี้

1) ความหมายของคำว่า “สังข์”

คำว่า “สังข์” จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน สารานุกรมและผู้รู้ให้ความหมาย ไว้ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 หน้า 1158 ให้ความหมายของคำว่า “สังข์” ไว้ว่า

ชื่อหอยทะเลกาบเดี่ยวหลายชนิดในหลายวงศ์ เช่น สังข์รดน้ำ (Turbinella pyrum) เปลือกสีขาวรูปทรงงดงาม ใช้สำหรับหลั่งน้ำพระพุทธมนต์หรือน้ำเทพมนตร์ สังข์แตร (Chalonia tritonis) เปลือกมีลาย ใช้เป่าในงานพิธีของชาวเกาะแถบมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้ ลักษณนามว่า ขอน เช่น สังข์ 2 ขอน

พจนานุกรมฉบับมติชน พ.ศ. 2547 หน้า 855 ให้ความหมายของคำว่า “สังข์” ไว้ว่า

หอยน้ำเค็ม ขนาด 6-12 นิ้ว เปลือกสีขาว ซึ่งใช้เป่าในงานมงคลและหลั่งน้ำพระพุทธมนต์ในงานพิธี ลักษณนามว่า ขอน หอยสังข์ ก็เรียก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 หน้า 1199 ให้ความหมายของคำว่า “สังข์” ไว้ว่า

ชื่อหอยทะเลกาบเดี่ยวหลายชนิดในหลายวงศ์ เช่น สังข์รดน้ำหรือสังข์อินเดีย (Turbinella pyrum Lamarck) ในวงศ์ Turbinellidae เปลือกสีขาว รูปทรงงดงาม ใช้สำหรับหลั่งน้ำพระพุทธมนต์หรือน้ำเทพมนตร์, สังข์แตร (Chalonia tritonis) ในวงศ์ Cymatiidae เปลือกมีสีและลวดลายสวยงาม ใช้เป่าในงานพิธีของชาวเกาะแถบมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้ ลักษณนามว่า ขอน เช่น สังข์ 2 ขอน

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 14 หน้า 6618 ธนิต อยู่โพธิ์ เรียบเรียงความหมายของคำว่า “สังข์” ไว้ว่า

สังข์ เป็นหอยทะเลชนิดหนึ่ง นำมาใช้เป็นเครื่องดนตรีในพระราชพิธีทางศาสนาพราหมณ์ เดิมมีเปลือกขรุขระ ต้องเอามาขัดให้เกลี้ยงเกลาเสียก่อนแล้วเจาะก้นหอยให้ทะลุเป็นรูเป่า ไม่มีลิ้น ต้องเป่าด้วยริมฝีปากของตนเอง ปรากฏว่าในอินเดียนำมาใช้เป็นเครื่องเป่ากันแต่ดึกดำบรรพ์และนับถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์ มีนิยาย

เล่ากันว่า อสูรตนหนึ่งชื่อปัญจชน มีรูปเป็นสังข์อาศัยอยู่ในท้องทะเล พระนารายณ์ปางพระกฤษณาวตารลงไปปราบและฆ่าอสูรตนนั้นตาย จึงเอาเปลือกสังข์นั้นมาทรงใช้เป็นเครื่องเป่าอย่างแตร รูปพระนารายณ์ที่ปั้นหล่อแกะสลักหรือเขียนจึงทำเป็นรูปทรงสังข์ด้วยหัตถ์ซ้าย (ที่ทรงด้วยหัตถ์ขวาก็มีบ้างแต่น้อย) ในวรรณคดีอินเดียโบราณมักจะกล่าวถึงว่า สังข์ใช้เป่าทั้งในสงครามและงานมงคลพิธี ปัจจุบันนี้พวกคนขอทานก็นำไปใช้และเมื่อมีงานพิธีตามเทวสถาน เขาใช้เป่าสังข์เป็นสัญญาณเปิดหรือเริ่มงาน หรือใช้เป่าเป็นเครื่องประกอบการบรรเลงในเทวสถานด้วย ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ กล่าวว่าเมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงมีชัยชำนะมาร พระอินทร์นำวิชัยยุตตรมหาสังข์มาเป่า ท่านผู้ใหญ่ผู้เฒ่าของเราแต่โบราณมักจะกล่าวคำพังเพยตำหนิบุคคลที่หยิ่งผยองอวดดีโดยไม่รู้จักฐานะของตนว่าเป็นคน “ไม่รู้จักสังข์” หรือกล่าวเปรียบเทียบว่า “ไม่รู้จักสังข์ เอาหอยโข่งมาเป่า”

ไทยเราคงจะได้แบบอย่างการใช้สังข์เป่าในงานพระราชพิธีมาแต่อินเดีย ทั้งถือเป็นของขลังและศักดิ์สิทธิ์ ใช้แต่ในงานที่มีเกียรติศักดิ์สูงร่วมกับแตรงอนและแตรฝรั่ง ไม่ใช้ในงานที่มีเกียรติอย่างพวกขอทานในอินเดียใช้

สารานุกรมเสรี (วิกิพีเดีย) ให้ความหมายของคำว่า “สังข์” ไว้ว่า หอยสังข์ หรือ สังข์ หรือ สังข (อังกฤษ: Conch; คุชราต : શંખ) เป็นชื่อสามัญของหอยทะเลกาบเดี่ยวหลายชนิดหลายสกุล (โดยมากหมายถึงสกุล Strombus) ในหลายวงศ์ เช่น สังข์รดน้ำ (Turbinella pyrum) เปลือกสีขาว รูปทรงงดงาม ใช้สำหรับหลั่งน้ำพระพุทธมนต์หรือน้ำเทพมนตร์ สังข์แตร (Charonia tritonis) เปลือกมีลายใช้เป่าในงานพิธีของชาวเกาะแถบมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้ มีลักษณนามว่า ขอน เช่น สังข์ 2 ขอน เป็นต้น

เพลินพิศ กำราญ อ้างใน ไพฑูรย์ เตชะรุ่งโรจน์ (2549) ได้กล่าวถึงพระมหาสังข์ที่พราหมณ์ใช้เป่าไว้ในหนังสือพระมหาสังข์พิธีว่า

พระมหาสังข์ทักษิณาวรรตสำหรับพราหมณ์ (เป่า) พระมหาสังข์นี้พราหมณ์ใช้เป่านำเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปรากฏใช้ในพระราชพิธีปราบดาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระราชพิธีบรม

ราชาภิเษกรัชกาลต่อๆ มา

พระมหาสังข์นี้มี 2 องค์ เป็นหอยสังข์เวียนขวา ยาว 16 เซนติเมตร และ 17 เซนติเมตร ริ้วเวียนรอบหัวสังข์เลี่ยมทองคำสลักลายดอกประจำยามลงยา ประดับพลอยสลับกับใบไม้ก้านต่อดอก ปากสังข์หุ้มทองคำลงยา เป็นรูปกระจับกลีบบัว ยอดหัวสังข์หุ้มทองคำลงยาสลักลายกระหนกและบัวคว่ำบัวหงายประดับปลายยอดเป็นช่องเป่า

สรุปความหมายของสังข์ คือ ชื่อหอยทะเลกาบเดี่ยวหลายชนิดในหลายวงศ์ เช่น สังข์รดน้ำ ใช้สำหรับหลั่งน้ำพระพุทธมนต์หรือน้ำเทพมนตร์ สังข์แตร ใช้เป่าในงานพิธีของชาวเกาะแถบมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้ ลักษณนามว่า ขอน

2) ความหมายของคำว่า “พิธีกรรม”

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 หน้า 835 ให้ความหมายคำว่า “พิธีกรรม” ไว้ว่า การบูชา แบบอย่างหรือแบบแผนต่างๆ ที่ปฏิบัติในทางศาสนา

สรุปความหมายของพิธีกรรม คือ การกระทำที่คนเราสมมติขึ้น เป็นขั้นเป็นตอน มีระเบียบวิธีเพื่อให้เป็นสื่อหรือหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ ซึ่งทำให้เกิดความสบายใจและมีกำลังใจที่จะดำเนินชีวิตต่อไป เช่น พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา

3) สัญลักษณ์ ลักษณะ และความเป็นมาของสังข์

3.1) สัญลักษณ์ ที่เกี่ยวกับน้ำหรือมหาสมุทรที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ “หอยสังข์หรือเปลือกหอยทากทะเล” สกุลสตรอมบีเด (Strombidae) โดยที่จริงแล้วสังข์เป็นสัญลักษณ์ที่ค่อนข้างสลับซับซ้อน ซึ่งชาวเอเชียอาคเนย์ได้มาจากศาสนาฮินดูและโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากพวกพราหมณ์ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้วหอยทะเลเป็นสิ่งที่มีค่า พิเศษมาตั้งแต่ก่อนที่ศาสนาฮินดูจะเกิดขึ้น ในหลุมขุดค้นโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ภาคอีสาน ปรากฏว่าได้ค้นพบหอยทะเลเป็นจำนว

นมากฝังอยู่ในหลุมศพ ส่วนในทะเลชาวโพลีนีเซียได้ใช้หอยสังข์ในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์มาตั้งแต่โบราณกาล ผู้เขียนคิดว่า หอยสังข์นี้คงจะเป็นวัตถุที่สวยงามและมีค่ามากที่ชาวทะเลสามารถหาได้ เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นเรื่องแปลกที่ในเวลาต่อมามนุษย์ได้ใช้หอยทะเลเป็นอัตราเงิน โดยเรียกว่า “เบี้ย พดด้วง” ซึ่งทั้งคนไทยและคนจีนใช้มาเป็นเวลานานหลายศตวรรษ ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากเบี้ยหรือหอยทะเลนี้เอง ในนิยายของชาวกรีก เงือกเทพเจ้าแห่งทะเลชื่อ ไตรตอน (Triton) ก็ใช้หอยสังข์เป็นแตรและสัญลักษณ์ประจำตัว ของไทยเราก็มีอะไรคล้ายกัน เพราะเราถือว่าสังข์เป็นอาวุธที่สำคัญชนิดหนึ่งของพระนารายณ์ซึ่งเป็นอวตารของพระวิษณุที่คนไทยกล่าวถึงมากที่สุด

3.2) ลักษณะของสังข์ (Sankha) คือ เป็นหอยแชงก์ (Chank shell) ธรรมดาหรือหอยทะเลกาบเดียว ใช้ในการประกอบพิธีมงคล โดยสังข์พิธีจะเรียกลักษณะนามว่า “ขอน” ไม่ใช่ “ตัว” เหมือนหอยทั่วไป ผิวชั้นนอกสุดเป็นเปลือกหนาสีน้ำตาล คือ ไคติน จะหลุดออกเมื่อหอยตายไปสักระยะหนึ่ง เมื่อลอกเปลือกชั้นนอกออกจะพบเปลือกแข็งลักษณะเรียบมันมีสีสันต่างกันไป เช่น ขาว เทา ชมพู ส้ม หอยสังข์แต่ละชนิดมีชื่อเรียกตามถิ่นที่พบเจอตั้งแต่มหาสมุทรอินเดียจนถึงมหาสมุทรแอตแลนติก โดยจะพบในเขตร้อน ได้แก่ สังข์อินเดีย สังข์ศรีลังกา สังข์สุวรรณภูมิ หรือสังข์อันดามัน สังข์บราซิล สังข์แคริบเบียน ฯลฯ

3.2.1) ลักษณะของสังข์มีการใช้ 2 ประเภท คือ

3.2.1.1) สังข์น้ำ คือ หลั่งน้ำพุทธมนต์ ใช้เป็นมงคลทั้งสิ้นจะใช้ในงานมงคล คนสมัยก่อนจะมีสังข์ประจำตระกูลคือ พ่อ - แม่ แต่งงานจะมีสังข์ของตัวเองเสร็จแล้วจะตั้งและเป็นตำนานเป็นกุศโลบายของผู้ใหญ่โบราณว่าปู่ย่าตาทวดสร้างไว้ให้กับตระกูล เพราะลูกหลานจะต้องแต่งงานไปเรื่อยๆ เป็นกุศโลบายเชื่อมโยงของครอบครัว

3.2.1.2) สังข์ลม คือ สังข์ที่เป่า ลักษณะของสังข์เป่าจะกลมอ้วนและเปิดปากการเปิดปากนั้น ต้องเปิดปากโดยผู้รู้ถ้าเราเปิดปากนั้นจะเกิดความเสียหาย ช่องการเป่าเหมือนห้องดนตรี สังข์เป่าเชื่อว่าเป็นมหาอำนาจแห่งเสียง

สามารถสะกดทุกอย่างให้หยุดได้ ไม่ว่าเทพหรืออะไรก็แล้วแต่ พระนารายณ์กับสังข์เป่าจะเป็นผู้กำหนด เช่น การรบทัพจับศึกก็จะมีพราหมณ์เป่าให้เอาฤกษ์เอาชัยให้มีอำนาจเกิดความฮึกเหิม สังเกตได้ว่าในพิธีกรรมใหญ่ๆ จะมีพราหมณ์เป่าสังข์อยู่เสมอ

ด้วยเหตุผลที่พวกพราหมณ์ผู้ทำพิธีต่างๆ จะนำหอยสังข์นั้นมาเข้าร่วมอยู่ในงานพิธีมงคลต่างๆ นั้นเพราะพราหมณ์มีความเห็นว่า

1) หอยสังข์นั้นเคยเป็นที่บรรจุพระเวทต่างๆ ไว้ในท้องของตนจนครบทุกประการ

2) ตามบริเวณร่างกายของหอยสังข์นั้น ได้มีรอยนิ้วพระหัตถ์ของพระนารายณ์ผู้เป็นเจ้ายังปรากฏอยู่ในขณะที่พระองค์ทรงบีบปากเพื่อค้นหาคัมภีร์พระเวทเมื่อครั้งแรกนั้น ที่ปากของหอยสังข์นั้นจึงเป็นรอยยาวออกมานั้น ก็เพราะพระนารายณ์ ท่านลากคัมภีร์พระเวทต่างๆ ออกมาทางปากนั้น ด้วยเหตุดังที่ได้กล่าวทั้งหมดนี้เอง จึงได้นับถือว่าหอยสังข์นั้นเป็นของที่สูงและศักดิ์สิทธิ์ จึงได้นำเข้ามาร่วมในพิธีมงคลต่างๆ ตลอดมา

ในด้านคุณประโยชน์นั้น หลายชาติในเอเชียนิยมใช้เป่าในงานพิธีต่างๆ เช่น พิธีของพราหมณ์และพวกพระในลัทธิชินโต โดยเจาะรูสำหรับเป่าตรงปลายสังข์ ชาวเกาะทะเลใต้ก็นิยมใช้สังข์เป่าบอกอาณัติสัญญาณระหว่างกัน ว่ากันว่ามีเสียงกังวานไปไกลไม่แพ้การเป่าเขาควายของพวกชาวเขา

3.3) ความเป็นมาของสังข์ เป็นหอยสังข์ชนิดที่พบในมหาสมุทรอินเดียบริเวณเกาะลังกาและอินเดียตอนใต้ แต่ไม่พบในทะเลไทย และเป็นความเชื่อที่ได้รับการถ่ายทอดต่อๆ กันมาจากตำนานของประเทศอินเดียที่ถือว่าหอยสังข์เป็นเครื่องหมายของพระลักษมีเทพีแห่งโภคทรัพย์ เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นสิริมงคล หอยสังข์นำมาใช้เป็นส่วนประกอบในพิธีกรรมต่างๆ ของไทยที่ยึดถือพิธีของศาสนาพราหมณ์เป็นต้นแบบโดยนำมาใช้ 2 กรณีคือ ใช้เป็นสังข์เป่าและสังข์รดน้ำ สังข์เป่าใช้ในพระราชประเพณีของพระเจ้าแผ่นดินและพระราชพิธีมงคลต่างๆ อาทิเช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีสถาปนาพระราชวงศ์ พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ในพระราชพิธีเหล่านี้ชาวพนักงานจะประโคมสังข์ แตร และกลองชนะ

ประกอบในพิธี ส่วนสังข์รดน้ำใช้ในพระราชพิธีและพิธีมงคล เช่น ในพระราชพิธีสถาปนาเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระราชินี ให้ดำรงราชฐานันดรศักดิ์เป็นสมเด็จพระบรมราชินี ซึ่งได้มีบันทึกไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งน้ำพระมหาสังข์และทรงเจิมพระนลาฏสมเด็จพระบรมราชินี ส่วนพิธีมงคลที่เห็นกันอยู่ทั่วไปในปัจจุบันคือ ในพิธีมงคลสมรสที่มีความเชื่อว่า ต้องใช้หอยสังข์หลั่งน้ำพระพุทธมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคลและความเจริญ
มั่งคั่ง

"สังข์" มักพบในพระหัตถ์ของพระวิษณุ สังข์ของพระวิษณุมีชื่อว่า "ปาญจชันยะ" (Panchajanya) เป็นชื่อที่เพี้ยนมาจากชื่ออสูรตนหนึ่งที่มีชื่อว่า "ปัญจชนะ" (Panchajana) สังข์เป็นอาวุธที่พระวิษณุจะใช้ในการทำสงคราม โดยการเป่าสังข์นั้นจะก่อให้เกิดความหวาดกลัวให้แก่ศัตรูอย่างมาก สังข์ที่ปรากฏในภาพสลักมักจะเป็น 2 แบบ คือ เป็นแบบสังข์ธรรมดากับสังข์ที่ประดับประดา มีเศียรของสิงโตอยู่บนยอด มีผ้าพันรอบหอยลงมาเป็นแถบใช้สำหรับถือ

เรื่องราวที่เล่าขานมานี้ ล้วนแสดงให้เห็นว่า สังข์มีความเกี่ยวพันกับคนไทยมานานแล้ว มีการใช้สังข์หลั่งน้ำในงานมงคลต่างๆ หรือเข้าประกอบในงานมงคล โดยเรื่องมีอยู่ว่า เมื่อครั้งพระอิศวรสร้างเขาพระสุเมรุแล้ว พระองค์ก็มีประกาศิต ให้พระพรหมธาดา ขึ้นไปอยู่ในพรหมโลก ให้เป็นใหญ่กว่าพรหมทั้งหลาย ในครั้งนั้น บรรดาพรหมที่มีจิตใจริษยาต่างก็ไม่พอใจ ก็เลยจุติลงมาเป็นสังข์อสูรอยู่ใต้เขาพระสุเมรุ ครั้งนั้น พระพรหมธาดาได้นำเอาคัมภีร์มาถวายพระอิศวร เมื่อมาถึงที่อยู่ของสังข์อสูร ก็เกิดอาการร้อนรุ่มอยากสรงน้ำ จึงได้วางคัมภีร์ไว้ริมฝั่งแล้วเสด็จลงน้ำ ฝ่ายสังข์อสูร เมื่อเห็นเช่นนั้น จึงได้ให้ผีเสื้อน้ำไปลักเอาคัมภีร์นั้นมาแล้วก็กลืนเข้าไว้ในท้องทั้งหมด ฝ่ายองค์พรหมเมื่อขึ้นมาจากน้ำไม่เห็นคัมภีร์ จึงรีบไปเข้าเฝ้าพระอิศวร ทูลเรื่องที่เกิดขึ้นให้ทรงทราบ เมื่อพระศิวะเจ้า เข้าฌานก็ทราบถึงสาเหตุ จึงได้เชิญพระนารายณ์มา และให้เป็นธุระในการนำเอาพระคัมภีร์กลับมา พระนารายณ์จึงได้แปลงกายเป็นปลากรายทอง นามว่า "มัจฉาวตาร" ไล่ล่าสังหารผีเสื้อน้ำ และเข้าโรมรันกับสังข์อสูรเป็นสามารถ ในที่สุดก็เอาชนะสังข์อสูรได้ แล้ว

สำแดงองค์ คืนร่างเป็นพระสี่กร ยื่นพระหัตถ์เข้าไปในปากสังข์อสูร เพื่อหยิบเอาพระคัมภีร์

บางตำนานก็ว่า ทรงแหวกปากของสังข์อสูรออก ทำให้หอยสังข์ในปัจจุบัน มีรอยนิ้วของพระนารายณ์ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ จากนั้น พระสี่กรจึงสาปสังข์อสูรว่า สังข์อสูรเป็นพรหมมาจุติ และกลืนคัมภีร์พระเวทย์เข้าไว้ อีกทั้งยังมีรอยนิ้วพระหัตถ์แห่งพระองค์ปรากฏอยู่ด้วย นับว่าเป็นมงคล ดังนั้น ถ้าผู้ใดจะทำการมงคลพิธีในภายภาคหน้าก็จงเอาสังข์เข้าอยู่ในพิธีนั้น ผู้ใดรดน้ำในอุทรสังข์ ก็ให้เป็นมงคลกันอุบาทว์เสนียดจัญไร หรือเป่าก็ให้เป็นมงคลไปจนสุดเสียงสังข์ ครั้นสาปแล้วพระนารายณ์ก็นำคัมภีร์ไปถวายพระอิศวร และเสด็จกลับเกษียรสมุทรตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พราหมณ์จึงถือว่าหอยสังข์ที่ปากมีริ้ว 2-4 ริ้ว อันเกิดจากนิ้วพระหัตถ์ของพระสี่กรปรากฏอยู่นั้นเป็นสังข์สำคัญ

ตำนานหนึ่ง มีที่มาจากทางคชศาสตร์ โดยเกี่ยวพันกับเทพเจ้าแห่งช้างที่สำคัญ 2 องค์ คือ “พระพิฆเนศ” และ “พระโกญจนาเนศวร” พระโกญจนาเนศวรนั้นมีพระนามปรากฏอยู่เฉพาะในตำรา คชลักษณ์ ตามตำนานกล่าวว่า ในไตรดายุคพระนารายณ์ทรงกระทำเทวฤทธิ์ให้เกิดดอกบัวผุดขึ้นจากอุทร ดอกบัวดอกนั้นมีแปดกลีบ มีเกสร 172 เกสร แล้วนำไปถวายพระอิศวร ซึ่งองค์เทวะเจ้าได้แบ่งเกสรดอกบัวออกเป็นสี่ส่วน หนึ่งส่วนเป็นขององค์ศิวะเจ้า อีกหนึ่งส่วนขององค์พรหมา ส่วนหนึ่งเป็นของพระวิษณุ และส่วนที่สี่ให้แก่พระอัคนี เพื่อให้เทวะแต่ลงองค์ ทรงบันดาลให้เกิดช้างสี่ตระกูล คือ อิศวรพงศ์ พรหมพงศ์ วิษณุพงศ์ และอัคนิพงศ์ แล้วจึงสร้างพระเวทสี่ประการ ไว้ให้สำหรับชนทั้งหลาย จะได้ปราบช้างทั้งสี่ตระกูลในโลก พระผู้ทรงจันทเศขร ทรงประสาทพร ให้พระเพลิงกระทำเทวฤทธิ์ให้บังเกิดเปลวเพลิงออกจากช่องพระกรรณทั้งสองและท่ามกลางเปลวเพลิงทางด้านขวาบังเกิดเป็นเทวกุมาร องค์หนึ่งมีพระพักตร์เป็นช้าง พระกรขวาทรงตรีศูล พระกรซ้ายทรงดอกบัว มีอุรเคนทร์ (พญานาค) เป็นสังวาล นั่งชาณุมณฑล อยู่เบื้องขวาพระผู้เป็นเจ้าทั้งสาม ทรงพระนามว่า “ศิวบุตรพิฆเนศวร” ส่วนเบื้องซ้ายบังเกิดเป็นเทวกุมาร มีพระพักตร์เป็นช้างสามเศียร มีหกพระกร ทรงพระนาม “โกญจนาเนศวร”

ทรงบันดาลให้เกิดเป็นช้างเอราวัณ ช้างเผือกผู้มี 33 เศียร อีกประการหนึ่ง บังเกิดช้างคิรีเมขละไตรดายุค ช้างเผือกผู้สามเศียร ช้างทั้งสองถือเป็น “เทพยานฤทธิ์” ซึ่งพระเป็นเจ้าทั้งสามประสาทพรไว้ให้เป็นเทพพาหนะขององค์อมรินทร์ พระกรอีกสองกรของพระโกญจนาเนศวร เกิดเป็นช้างเผือกซึ่งจะได้อุบัติในโลก สำหรับเป็นพาหนะของกษัตริย์ อันมีอภินิหารอีกข้างละสามตระกูล คือ ช้างเผือกเอก โทตรี และพระกรเบื้องขวาเป็นพลาย อีกสองพระกรบังเกิดเป็น “สังข์ทักษิณาวรรต” เบื้องขวา “สังข์อุตราวัฏ” เบื้องซ้าย ยืนอยู่เหนือกระพองศีรษะช้างเจ็ดเศียร บรรดาหมอช้างทั้งหลายจึงไหว้บูชาพระศิวบุตรพิฆเนศวรและพระโกญจนาเนศวร ด้วยเหตุนี้พระศิวบุตรทั้งสอง ก็ประจำอยู่ในโลกจนสิ้นภัทรกัปหนึ่ง

ช้างเผือกทั้งสามตระกูลและสังข์สองตระกูล จึงเป็นของมงคลเพราะเกิดจากกลางฝ่ามือของพระโกญจนาเนศวรศิวบุตร ความเชื่อดังกล่าว ทำให้การขึ้นระวางสมโภชช้างสำคัญในทุกรัชกาล จะทรงหลั่งน้ำพระมหาสังข์ทักขิณาวัฏเหนือศีรษะช้างสำคัญ อันเป็นพิธีใหญ่และสำคัญมาก เทียบเท่าพระเจ้าลูกยาเธอชั้นเจ้าฟ้า สำหรับพระมหาสังข์ที่สำคัญที่ใช้ในงานพระราชพิธีต่างๆ ประกอบด้วย พระมหาสังข์สำคัญ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลปัจจุบัน มีจำนวน 16 องค์ เป็นพระมหาสังข์ทักษิณาวรรตเจ็ดองค์ ส่วนพระมหาสังข์สำคัญองค์อื่นๆ เป็นสังข์อุตราวัฏ ได้แก่

1) พระมหาสังข์ทักขิณาวัฏ (ทักษิณาวรรต) พระมหาสังข์องค์นี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงใช้สำหรับบรรจุน้ำพระพุทธมนต์ สรงมูรธาภิเษกในงานพระราชพิธีปราบดาภิเษกของพระองค์และเป็นพระราชประเพณีถือปฏิบัติสืบมาว่าห้ามมิให้สตรีจับต้อง

2) พระมหาสังข์เพชรใหญ่ (ทักษิณาวรรต) สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงสร้างขึ้นไว้ประจำถาดสรงพระพักตร์ และยังใช้สำหรับมูรธาภิเษก ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลต่อๆ มา

3) พระมหาสังข์เพชรน้อย (ทักษิณาวรรต) ไม่ปรากฏหลักฐานแน่นอนว่าสร้างในรัชกาลใด สังข์องค์นี้ ใช้ประจำสำหรับองค์พระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัว สรงน้ำพระแก้วมรกต ในพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงประจำฤดูกาล และทรงใช้สังข์นี้บรรจุน้ำพระพุทธมนต์ จากที่สรงน้ำพระแก้วมรกต หลั่งลงที่พระเศียรของพระองค์เอง แล้วหลั่งพระราชทานพระราชวงศ์ ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปที่มาเข้าเฝ้าในพระราชพิธี นอกจากนี้ พระสังข์องค์นี้ยังใช้ในพิธีสรงน้ำมูรธาภิเษกในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และเป็นพระมหาสังข์ สำหรับถวายสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพพระรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงใช้หลั่งน้ำ พระราชทานในงานพระราชพิธีมงคลต่างๆ เช่น อภิเษกสมรส เป็นต้น

4) พระมหาสังข์เดิม (อุตราวัฏ) เป็นสังข์ของพระบรมราชชนกในรัชกาลที่ 1 ทรงใช้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลต่อๆ มา ทรงใช้สำหรับหลั่งน้ำพระราชทานแก่ราชสกุลชั้นหม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง ราชสกุลและราชนิกุล เช่น งานสมรสพระราชทานหรือการเข้าเฝ้าฯ เพื่อกราบถวายบังคมลาไปปฏิบัติราชการ ณ ต่างประเทศ

5) สังข์นคร (อุตราวัฏ) เป็นสังข์ที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเชิญมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชสมัยต่อๆ มา ถือเป็นราชประเพณี ใช้สำหรับพระราชทานรดน้ำแก่ข้าราชการทั่วไป ที่เข้าเฝ้าฯ เช่น กราบถวายบังคมลาไปเป็นเอกอัครราชทูต หรือหลั่งน้ำพระราชทานแก่พระยาแรกนาและเทพีในพระราชพิธีพืชมงคล เป็นต้น

6) พระสังข์ข้างที่ เป็นสังข์ซึ่งใช้ประจำ ณ พระราชฐานที่ประทับ สำหรับเรียกพระราชทานในกรณีเป็นการปกติส่วนพระองค์โดยไม่มีกำหนดเวลาให้เข้าเฝ้าฯ

7) สังข์พิธีของหลวง (อุตราวัฏ) ใช้พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

8) พระมหาสังข์พิธีพราหมณ์ (ทักษิณาวัตร) เป็นของหลวงมีมาแต่รัชกาลที่ 1 สำหรับพราหมณ์ใช้ถวายน้ำเทพมนต์แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในงานพระราชพิธีต่างๆ

9) พระมหาสังข์ประจำพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (ทักษิณาวัตร) สร้างในรัชกาลที่ 4 ทรงถวายเป็นพุทธบูชา สำหรับถวายน้ำสรงพระแก้วมรกต โดยเฉพาะเมื่อเวลาเปลี่ยนเครื่องทรงตามฤดูกาล ประดิษฐานอยู่หน้าบุษบกที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต

10) พระมหาสังข์ทักษิณาวัตรสำหรับพราหมณ์ สร้างในรัชกาลที่ 1 สำหรับพราหมณ์ ใช้เป่านำเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระราชพิธีปราบดาภิเษกและพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลต่อๆ มา
มี 2 องค์

นอกจากลักษณะและความเป็นมาของสังข์แล้ว สังข์ยังมีบทบาทที่สำคัญในอดีตและการนำสังข์มาใช้ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ยังคงใช้มาถึงปัจจุบัน ดังนี้

1) สังข์ : บทบาทจากอดีตสู่ปัจจุบัน

"สังข์หรือหอยสังข์" คนไทยต่างก็มีความนับถือกันว่าเป็นสิ่งมงคลมาตั้งแต่อดีต การใช้ประโยชน์จากสังข์มีมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในลักษณะของเครื่องใช้ เครื่องประดับ ภาชนะ แตรสัญญาณ ฯลฯ เรามักจะได้พบหอยสังข์ในงานพิธีมงคลต่างๆ เช่น งานมงคลสมรส ซึ่งใช้เป็นที่หลั่งน้ำแก่คู่บ่าวสาวเพื่อจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข หอยสังข์นั้นนอกจากจะใช้เป็นเครื่องหลั่งน้ำเพื่อให้มีความสุขความเจริญแล้ว ยังใช้เป่าเพื่อให้ได้ยินเสียง ให้เกิดความเป็นสิริมงคล ในบางตำนานและบางความเชื่อก็ว่าที่เรานำหอยสังข์มาใช้ในพิธีรดน้ำสังข์ก็เพราะว่า "สังข์" คือหนึ่งในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 14 อย่าง อันเกิดจากการกวนเกษียรสมุทรของเหล่าเทวดาและอสูร จึงถือเป็นของสิริมงคลสำหรับคู่บ่าวสาว ส่วนประเพณีการใช้น้ำพระพุทธมนต์บรรจุในสังข์โดยเหตุที่คนไทยเป็นพุทธศาสนิกชน ดังนั้นน้ำที่เกิดจากการเจริญพระพุทธมนต์จึงถือเป็นสิ่งมงคลยิ่ง ทำให้ในพิธีแต่งงานได้นำน้ำมาบรรจุในหอยสังข์ การรดน้ำสังข์จึงเสมือนเป็นการอวยพรให้คู่บ่าวสาวมีแต่ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตคู่

ส่วนการใช้ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และตำนานนั้นถูกบันทึกเมื่อมีศาสนาพราหมณ์ในประเทศอินเดีย จึงพบการบันทึกเกี่ยวกับสังข์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดย

สันนิษฐานว่าความเชื่อนี้เกิดจากการแลกเปลี่ยนอารยธรรมระหว่างชาวอารยันจากทางเหนือของประเทศอินเดียที่มีความเชื่อในการบูชาเทพเจ้ากับชาวดราวิเดียนจากแถบชายฝั่งทะเลทางตอนใต้ของประเทศที่ค้นพบสังข์ มีตำนานบันทึกไว้เป็นเรื่องราวของพระนารายณ์หรือพระวิษณุกับคัมภีร์พระเวท คือคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ที่รวบรวมบทสวด ความรู้ ความเชื่อ และจากการที่ชาวไทยมีประเพณีใช้สังข์ก็เพราะได้รับลัทธิไสยศาสตร์ซึ่งพราหมณ์เป็นผู้นำมาประกอบการพระราชพิธีในราชสำนักตั้งแต่สมัยโบราณ อาจจะก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เพราะมีหลักฐานปรากฏในพระราชพงศาวดาร (ชวลิต วิทยานนท์, 2557 : 22-23) ตอนสร้างกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 1893 ระบุไว้ว่า

"...ศักราชปี 713 ปีขาลโทศก วันศุกร์ขึ้นหกค่ำเดือนห้าเพลาสามนาฬิกาห้าบาทสถาปนากรุงศรีอยุธยาชีพ่อพราหมณ์ได้ตั้งพิธีกลบบัตรได้สังข์ทักษิณาวัตรใต้ต้นหมันใบหนึ่ง"

จากพระราชพงศาวดารตอนนี้แสดงถึงความสำคัญของสังข์ซึ่งนับเป็นศุภมงคลถึงกับต้องจารึกไว้ ความว่า

พระเจ้าอู่ทอง (สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1) ทรงเห็นว่าทำเลบริเวณหนองโสนอยู่ในชัยภูมิที่เหมาะสม มีคูเมืองล้อมรอบ จึงมีรับสั่งให้ชีพ่อพราหมณ์ตั้งพิธีกลบบาตรสุมเพลิง จากนั้นจึงให้พนักงานขุดดินโดยรอบเพื่อเตรียมสร้างพระราชวังและได้พบสังข์ทักษิณาวรรตสีขาวบริสุทธิ์ใต้ต้นหมันหนึ่งขอน ทรงถือเป็นศุภนิมิต จึงโปรดให้สร้างปราสาทขึ้นเพื่อประดิษฐานสังข์ดังกล่าว และเริ่มสร้างเมืองอยุธยารายรอบบริเวณที่ขุดพบสังข์นั้น ในปัจจุบันรูปสังข์ทักษิณาวรรตประดิษฐานอยู่ใต้ต้นหมันยังคงใช้เป็นตราประจำจังหวัดอยุธยาจนถึงทุกวันนี้

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่บันทึกสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ทรงปราบดาภิเษกในปี พ.ศ. 2325 ปรากฏว่ามีแขกอินเดียคนหนึ่งชื่อ "นักกุดา สระวะสี" ได้นำมหาสังข์ทักษิณาวรรตมาทูลเกล้าฯ ถวายเป็นคนแรก ปรากฏการณ์นี้มีความหมายพิเศษจนถึงกับได้โปรดเกล้าฯ ตั้งแขกผู้นั้นเป็นขุนนางมียศเป็นหลวงสนิทภูบาล มหาสังข์ดังกล่าวปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัด

พระศรีรัตนศาสดารามซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในราชอาณาจักรและกลายเป็นเครื่องสูงสำหรับพระราชพิธีโสกันต์ ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงประดิษฐานพระสังข์อีกองค์หนึ่งไว้ในวัดเดียวกันสำหรับใช้รินพระสุคนธ์สรงพระแก้วมรกตในการเปลี่ยนเครื่องทรงพระแก้วมรกตตามฤดูกาล ในเวลาเดียวกันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกระบุว่า พระมหากษัตริย์ยังต้องทรงชำระพระวรกายด้วยน้ำสังข์อันศักดิ์สิทธิ์หรือแม้ในพงศาวดารหลายเรื่องมีการกล่าวถึงหอยสังข์ เช่น การใช้เปลือกหอยสังข์มาทำเป็นผังเมืองสำหรับสร้างเมืองหริภุญไชยหรือที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา สำหรับพระราชพิธีที่กระทำเป็นปัจจุบันและทุกปีอันเนื่องเกี่ยวกับพระมหาสังข์คือ พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรหรือพระแก้วมรกต ถือเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญที่จะต้องเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปลี่ยนด้วยพระองค์เอง เว้นแต่จะทรงติดพระราชกรณียกิจจำเป็น จึงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ โดยทรงเปลื้องมงกุฎพระแก้วมรกตและทรงหลั่งด้วยพระสุคนธ์ด้วยพระมหาสังข์องค์ที่ประดิษฐานอยู่หน้าบุษบก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสร้างถวายไว้ จากนั้นจึงทรงหลั่งด้วยพระมหาสังข์เพชรน้อย แล้วจึงทรงซับองค์พระแก้วด้วยผ้าขาว 4 ผืน

ส่วนสามัญชน ปัจจุบันมีเพียงพิธีมงคลสมรสเท่านั้นที่ยังมีการใช้สังข์รดน้ำเพื่อประสาทพรให้แก่คู่บ่าวสาว แต่ก็ลดน้อยลงทุกวัน เนื่องจากความนิยมในการแต่งงานแบบธรรมเนียมตะวันตกเริ่มเข้ามาเป็นที่นิยมในสังคมมากขึ้นทุกวัน ส่วนธรรมเนียมอื่นๆ เช่น การใช้สังข์ฝังแทนศิลาฤกษ์เมื่อจะปลูกสร้างสิ่งถาวร เชื่อกันว่าหากจะปลูกสร้างบ้านเรือนหรือถาวรวัตถุใดๆ ให้ใช้สังข์ฝังลงก่อนเป็นปฐม อำนาจของสังข์จะถอดถอนสิ่งอัปมงคลบริเวณนั้นออกไป ทำให้การก่อสร้างราบรื่น อยู่เย็นเป็นสุข ในปัจจุบันนี้ก็แทบจะไม่มีการปฏิบัติกัน

2) สังข์ : บทบาทในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์

เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมที่ได้รับวัฒนธรรมและอิทธิพลจากศาสนา

พราหมณ์มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยโบราณ ดังนั้นคติความเชื่อในสิ่งมงคลตามศาสนาพราหมณ์จึงได้เข้ามามีบทบาทในสังคมไทย ด้วยเหตุที่ว่า สังข์เป็นสิ่งมงคลตามคติของศาสนาที่คนไทยนับถือและตามตำนานแล้ว สังข์มีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับพระวิษณุหรือพระนารายณ์อยู่หลายตำนาน ตำนานแรกๆ กล่าวถึงตำนานของทางฝ่ายไทยคือในคราว "พิธีกวนเกษียรสมุทร" ของเหล่าเทวดาและอสูร ตามคติของพราหมณ์ในครั้งนั้นได้กำเนิด "สังข์" ในระหว่างพิธี ซึ่งถือเป็นหนึ่งในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่กำเนิดขึ้นในระหว่างพิธีในศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อว่าในสังข์นั้นมีไตรเวท น้ำจะล้างในสิ่งที่ไม่ดีและให้สิ่งที่เป็นมงคล สังข์ที่เป็นประเพณีในงานมงคลจะเป็นสังข์ที่มาจากอินเดียเท่านั้น สังข์ที่ชาวบ้านเรารู้จักกันนั้นเรียกว่า "หอยสังข์"

สังข์นั้นมีอยู่ 2 ชนิดคือ สังข์ทักษิณาวรรต (สังข์เวียนขวา) และสังข์อุตราวัฏ (สังข์เวียนซ้าย) สังข์ทั้งสองชนิดนี้มีความเป็นมงคลเชื่อว่าการเวียนขวานับเป็นมงคลอันจะก่อให้เกิดสิริสวัสดิ์ พระมหาสังข์ทักษิณาวรรต ใช้สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งน้ำพระพุทธมนต์พระราชทานพระราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป ใช้สรงพระพุทธรูปสำคัญ พระยาช้างต้น โขนเรือพระที่นั่ง ยอดธงชัยเฉลิมพล ฯลฯ มังสีหรือพานรองสำหรับพระมหาสังข์ทักษิณาวรรตพิเศษกว่ามังสีของสังข์อื่นตรงที่มีที่บรรจุแป้งเจิมอยู่ภายใน

พิธีกรรมที่กระทำอยู่ในปัจจุบันที่มักมี "สังข์" เข้าไปเป็นส่วนประกอบสำคัญ กระทำโดยพราหมณ์เป็นส่วนหนึ่งของความศักดิ์สิทธิ์จะเห็นได้จากพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ฯลฯ พิธีพราหมณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับงานมงคลหรืองานพระราชพิธี เช่น พิธีโสกันต์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอธิบายไว้ในเรื่องพระราชทานน้ำสังข์ตอนหนึ่งว่า (ไพฑูรย์ เตชะรุ่งโรจน์, 2549 : 57-58)

"ธรรมเนียมแต่เดิมมา ถ้าโสกันต์พระองค์เจ้าจึ่งได้พระราชทานพระมหาสังข์สาม ถ้าเป็นหม่อมเจ้าก็ใช้แค่หม้อเงินหม้อทองและพระเต้าศิลากลีบบัว แต่ครั้นเมื่อหม่อมเจ้าเกศากันต์พร้อมกับพระองค์เจ้า จึงพลอยได้พระราชทานพระมหาสังข์สามด้วย ก็ตกลงเป็นธรรมเนียม ถึงเกศากันต์แต่หม่อมเจ้าคงได้พระราชทานพระ

มหาสังข์สามตลอดมา พระเต้าซึ่งพระราชทานอยู่ในบัดนี้คือพระมหาสังข์สาม พระเต้าไกลาส พระเต้าเทวบิฐ พระเต้าจาฤกอักษรหม้อทองหม้อเงิน พระสังข์อุตราวัฏของเดิมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระมหาสังข์ประดับเพชรเป็นที่สุด”

ตามราชประเพณีแต่โบราณเมื่อประสูติแล้ว มีการหยอดน้ำพระมหาสังข์ใส่พระโอษฐ์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอที่ประสูติใหม่ด้วย ม.ร.ว.เทวาธิราช ป.มาลากุล ได้เล่าไว้ใน ราชประเพณีการประสูติตอนหนึ่งว่า

“เมื่อประสูติแล้ว มีการหยอดน้ำพระมหาสังข์ใส่พระโอษฐ์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอที่ประสูติใหม่ตามบูรพราชประเพณี สำหรับการครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาประสูติ โปรดเกล้าฯ ไว้ว่า ให้สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเป็นผู้ทรงหยอด ข้าพเจ้ายังจำได้ดี เมื่อถึงเวลา ข้าพเจ้าเชิญพระมหาสังข์บรรจุนั้นเข้าไปเพื่อจะถวายสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ได้ถูกนายแพทย์ใหญ่ผู้ถวายสูติกรรมสอบถามและซักไซ้ไล่เลียงเสียยกใหญ่ ว่าน้ำที่บรรจุในพระมหาสังข์เป็นน้ำอะไร”

โดยปกติการใช้ “สังข์” วรรณะพราหมณ์ใช้สังข์สีขาว วรรณะกษัตริย์ใช้สังข์สีแดงหรือสีน้ำตาลหรือชมพู วรรณไวศยะ ได้แก่ คหบดี หรือพ่อค้า ใช้สังข์สีเหลือง และวรรณะสุดท้ายคือ ศูทร ได้แก่ ชาวไร่ ชาวนา ผู้ใช้แรงงานใช้สังข์สีเทาหรือสีดำ การใช้สังข์จึงเป็นสิ่งมงคลที่สำคัญและเข้ามามีบทบาทเกี่ยวพันกับวิถีชีวิตในสังคมไทย ตามคติทางพุทธและพราหมณ์แล้วจะมีสังข์อยู่หลายประเภทที่จะเหมาะสมสำหรับงานบางพิธีเท่านั้น การใช้สังข์จึงควรเลือกให้เหมาะสมกับพิธีการ

หลักฐานที่เกี่ยวกับ “สังข์” จากศิลาจารึก วรรณคดี วรรณกรรม ภาพจิตรกรรมฝาผนังและจากสื่ออื่นๆ

หลักฐานต่างๆ ที่ปรากฏเกี่ยวกับสังข์มีมาตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 1800 เป็นต้นมา ซึ่งมีหลักฐานปรากฏ ดังนี้

1) สมัยก่อนสุโขทัย

หลักฐานสมัยประวัติศาสตร์ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 อาณาจักรฉีตูหรือจิถู

*"พิธีต้อนรับคณะทูตจีนมีขบวนช้างทรง เครื่องต้น*ประดับ*ขนนกยูง และขบวนชายหญิงอีกประมาณ 100 คน เป่าสังข์และตีกลอง นำคณะทูตเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น"* (กรมศิลปากร, 2535 : 32)

หลักฐานข้างต้นได้กล่าวถึงดนตรีที่เกี่ยวข้องกับการประโคมนำหน้าขบวนคณะทูตจีนถวายพระราชสาส์น มีเครื่องดนตรี ได้แก่ สังข์และกลอง

ทับหลังที่ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา มีภาพสลักหินเกี่ยวกับเครื่องดนตรีประกอบด้วยภาพสลัก 2 แห่ง สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติ ตอนเทศนาโปรดพระยามาร ตามพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอนุญาตให้มีดนตรีประกอบการเทศนาได้ โดยแบ่งภาพเป็นแนวบนและแนวล่าง (กรมศิลปากร, 2535 : 34)

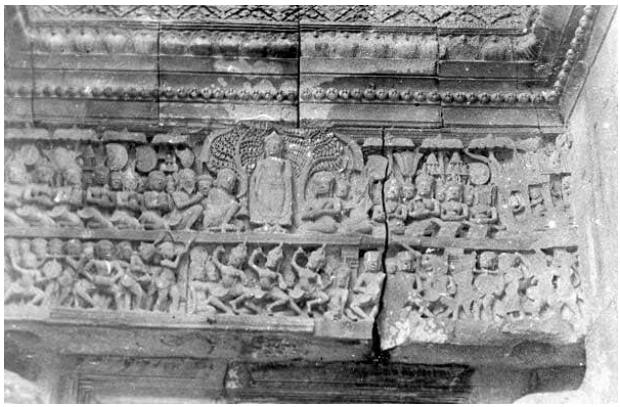

ภาพประกอบที่ 1 ภาพทับหลังทิศตะวันตก ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ 17
ที่มา : http://www.bloggang.com/viewdiary

แนวบน เป็นภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องยืนระหว่างต้นไม้คู่หนึ่ง มีพระยามารเฝ้าอยู่ข้างๆ พร้อมบริวาร และมีขบวนราชยานคานหามกับเครื่องสูงอยู่ริมซ้าย

แนวล่าง เป็นภาพพนักงานชาวประโคม ประกอบด้วย ผู้เป่าสังข์ ตีกลองหน้าเดียวโดยแขวนสะพายแล่งบ่า 1 เป่าแตร 1 (น่าจะทำด้วยเขาสัตว์) ตีกลองสองหน้าโดยแขวนสะพายแล่งบนบ่า 1 ผู้หามฆ้องขนาดใหญ่ 2 พร้อมคนตี 1 ตามลำดับ แต่ละคนเล่นดนตรีไปด้วยเต้นไปด้วย

หลักฐานดนตรีเกี่ยวกับวงประโคมบนทับหลังปราสาทหินพิมาย ได้สันนิษฐานถึงวงดนตรีที่ประโคมนำหน้าขบวนของพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงของชาวเขมรในสมัยนั้น ประกอบด้วย สังข์ กลองหน้าเดียว แตร (เขาสัตว์) กลองสองหน้า และฆ้องขนาดใหญ่

2) สมัยสุโขทัย

สมัยสุโขทัยพบหลักฐานเกี่ยวกับการประโคมในพระราชพิธีจากหลักศิลาจารึกต่างๆ ดังนี้

ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน ซึ่งจารึกในพุทธศักราช 1913 คำจารึกหลักนี้ มีข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการรับพระสุมนเถระซึ่งอาราธนาไปจากสุโขทัย ในบรรทัดที่ 24-27 ดังนี้

“ให้ถือกระทงข้าวตอกดอกไม้ไต้เทียน ตีพาทย์ดังพิณฆ้องกลอง ปี่สรไนพิสเนญชัย ทะเทียดกาหลแตรสังข์มานกังสดาล มรทงค์ดงเดือด เสียงเลิศเสียงก้องอีกทั้งคนร้องโห่อื้อดาสรท้านทั่วทั้งนครหริภุญชัย แล
จึงไปรับพระมหาเถรเป็นเจ้า อัญเชิญเข้ามา”

การประโคมดนตรีในกระบวนแห่รับพระมหาสุมนเถระ ประกอบด้วย การตีพาทย์ ดีดพิณ ฆ้อง กลอง ปี่สรไน พิสเนญชัย (เขาสัตว์) ทะเทียด กาหล แตร สังข์ กังสดาล มรทิงค์ (ตะโพน) ดงเดือด (กลองทัด)

ในประชุมศิลาจารึกวัดช้างล้อม พ.ศ. 1927 พบที่เมืองเก่าสุโขทัย ด้านที่ 2 กล่าวถึงภายหลังการประดิษฐานพระพุทธปฏิมา การสร้างหอพระปิฎกธรรม และการปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ ยังมีการบำเพ็ญกุศล การสร้างถาวรวัตถุอื่นๆ ให้พระพุทธศาสนา ปรากฏว่ามีเครื่องดนตรีจัดเป็นสิ่งของประเภทหนึ่งในถาวรวัตถุนั้นด้วย ดังปรากฏในบรรทัดที่ 25-30 ดังนี้

"...กระดิ่ง ไหดิน ใส่คอกไม้ ไว้คนเรือนหนึ่ง แต่งหุงจังหันพระเจ้า พาทย์คู่หนึ่ง ให้ข้าสองเรือน ตีบำเรอแก่พระเจ้า ฆ้องสองอัน กลองสามอัน แตร สังข์ เขาควาย แต่งให้ไว้ถวายแก่พระเจ้า..."

วงประโคมในพิธีการเฉลิมฉลองพระพุทธรูป สร้างหอพระปิฎกธรรมและปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ มีพาทย์คู่หนึ่งและฆ้อง 2 ลูก กลอง 3 ใบ แตร สังข์ และเขาควาย

ศิลาจารึกป้านางคำเยีย พ.ศ. 1922 ไม่ทราบแหล่งที่มาดั้งเดิม เพราะพบที่เขาไกรลาสสวยซ้ายในพระบรมมหาราชวัง กล่าวถึง พิธีฉลองหลังจากที่ป้านางคำเยียสร้างพระพุทธรูปถวายวัด โดยมีดนตรีประโคมด้วย ได้แก่ พิณ แตร สังข์ ดังปรากฏในบรรทัดที่ 33-36 ดังนี้

"แล้วจึงหาภิกษุสงฆ์ เถรานุเถรทั้งเมือง หน้าคนมาไหว้วันหนึ่ง ในอาวาสอังคาสจังหันฉลองโอยธารไตรจีวรแลองค์บริขารถ้วนสรรพ สดับทรงธรรมทั้งทสชาติ อันไพเราะหนักหนา หา...พาทย์พิณแตรสังข์ พัลลุ"

จากหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกแสดงให้เห็นว่าสมัยก่อนสุโขทัยและสมัยสุโขทัย มีการนำเครื่องเป่า ได้แก่ สังข์ แตร (กาหล) มาใช้ในการประโคมหรือประกอบพระราชพิธีต่างๆ แล้ว

"...จารึกวัดอโสการาม เมื่อ พ.ศ. 1942 ระบุเจ้านายฝ่ายหญิงของแคว้นสุโขทัยทรงสร้างวัดอโสการาม เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ถวายผู้คนเพื่อดูแลอารามนั้น จำนวนถึง 50 ครัวเรือน นอกจากนั้นก็ถวายเครื่องดนตรีอันมี พาทย์ถ้วยสำรับกับแตรสังข์ พร้อมด้วยพนักงานชาวประโคม..." (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2542 : 27)

จากหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึง พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยมีข้อความเกี่ยวกับดนตรี ดังนี้

"ในเดือนหก พระราชพิธีไพศาขจรดพระนังคัล...พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องต้นอย่างเทศ ทรงม้าพระที่นั่งพยุหยาตราเป็นกระบวนเพชรพวง พระอัครชายาและพระราชวงศานุวงศ์ ...ขึ้นรถประเทียบตามเสด็จไปในกระบวนหลัง

*ประทับที่พระตำหนักห้าง จึงโปรดให้ออกญาพลเทพธิบดีแต่งตัวอย่างลูกหลวง มีกระบวนแห่ประดับกรรชิงบังสูรย์ พราหมณ์เป่าสังข์โปรยข้าวตอกนำหน้า ครั้นเมื่อถึงมณฑลท้องละหานก็นำพระโคอุสุภราชมาเทียมทอง ... เทียมด้วยโคกระวินทั้งไม้ประตัก พระโหราลั่นฆ้องชัยประโคมดุริยางคดนต**รี** ออกเดินไถเวียนซ้ายไปขวา ชีพราหมณ์โปรยข้าวตอกดอกไม้ บันลือเสียงสังข์ไม้บัณเฑาะว์นำหน้าไถ...”* (เบญจมาศ พลอินทร์, 2523 : 38-39)

วงประโคมประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ประกอบด้วย พราหมณ์เป่าสังข์ พระโหราธิบดีลั่นฆ้องชัย มีวงประโคมดุริยางคดนตรี แต่มิได้กล่าวถึงรายละเอียดชื่อเครื่องดนตรี ระบุว่ามีการเป่าสังข์และไกวบัณเฑาะว์

พระราชพิธีเข้าพรรษา ซึ่งนางนพมาศได้กล่าวถึงกระบวนแห่เชิญเทียนจำนำพรรษาว่า

“...ตั้งบนคานหาม และลงเรือเอกชัยใส่บุษบกบัลลังก์ทองประโคมกลองอินทเภรีแตรสังข์ธงทิว แห่ไปตามท้องสถลมารคและชลมารค ประชาราษฎร์ก็ซ้องสาธุการอนุโมทนาพระราชกุศล...” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2541 : 130-131)

ในกระบวนแห่เชิญเทียนในพระราชพิธีเข้าพรรษา มีการประโคมกลองอินทเภรี แตร สังข์

3) สมัยอยุธยา

หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเครื่องดนตรีในสมัยอยุธยา มีทั้งเอกสารและโบราณวัตถุ เอกสารที่สำคัญ ได้แก่ กฎมณเฑียรบาล ซึ่งตราไว้ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) และบันทึกหรือจดหมายเหตุของชาวต่างชาติโดยเฉพาะลาลูแบร์ เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามากรุงสยามเมื่อ พ.ศ. 2230 สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีปรากฏว่าสังข์เข้ามาอยู่ในกรุงสยามช้านานแล้ว พบว่าสังข์มีการใช้ร่วมกับแตร ในพระราชพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เมื่อพระมหากษัตริย์จะทรงเสด็จออกรับทูตานุทูต งาน

เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทั้งทางชลมารคและสถลมารคและในกระบวนแห่อื่นๆ สังข์เป็นเครื่องประโคมสำหรับพระราชอิสริยยศ ปรากฏในคำพากย์รามเกียรติ์ ตอนทศกัณฐ์เสด็จลงสวนและมีกระบวนแห่

"..เป่าสังข์วู่วู่สำเนียง
แตรฝรั่งประดับเสียง
เสียงแตรนแตร่นแตร้แตรงอน.."

(สุกรี เจริญสุข, 2539 : 19)

ในสมัยอยุธยาตอนต้น มีการใช้สังข์ในพระราชพิธี ดังปรากฏในขบวนพยุหยาตราเสด็จพระราชดำเนิน หลักฐานในวรรณคดีลิลิตยวนพ่าย ความว่า

"สรวลศรัพทคฤโฆษฆ้อง กลองไชย
ทุมพ่างแตรสังขชวา ปี่ห้อ
มฤทึงค์ทรไนทรอ ทรุพราช
ดงงเดือดม้าฬ่อก้อ โกรศกรยงฯ"

(กรมศิลปากร, 2509 : 56)

ในกฎมณเฑียรบาล ตอน 161 ว่าด้วยพระราชพิธีตุลาภาร เดือนเก้ามีข้อความว่า

"...ตั้งในมังคลาพิเศก ตั้งตราชูกลางพระโรง เบื้องซ้ายใส่สรรทรัพย์ เบื้องขวาพระองค์แลสมเด็จพระอัครมเหสี เสด็จถีบ ข้างล่างชาววังนั่งนอกม่าน ในม่านพระครูทั้ง 4 ... พระศรีอัครราชถือพระขรรค์ พลเทพถือพิณ วังถือดอกหมาก พระยมราชถือแพนไชย ขุนศรีสังกรเป่าสังข์ พระอินทโรตีอิทเภรี พระนนทิเกษตีฆ้องไชย ขุนดนตรีตีหรทึก ..." (กรมศิลปากร, 2521 : 161)

ในกฎมณเฑียรบาลตอนที่ 161 ซึ่งว่าด้วยพระราชพิธีตุลาภาร กล่าวถึงเครื่องดนตรี ได้แก่ พิณ สังข์ กลอง ฆ้อง และมโหระทึก วงประโคมในพระราชพิธีตุลาภารก็ได้กล่าวถึง ขุนพลเทพดีดพิณ ขุนศรีสังกรเป่าสังข์ พระอินทโรตีกลองอินทเภรี พระนนทิเกษตีฆ้องชัย ขุนดนตรีตีกลองมโหระทึก

จากพงศาวดารคำให้การของชาวกรุงเก่า บันทึกว่า

"ครั้นถึงเวลากำหนดพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาแต่งพระองค์ทรงเครื่องราชาภรณ์ ทรงพระมหามงกุฎและพระแสงสำหรับพระองค์เสด็จออกประทับมหาราชบัลลังก์ เจ้าพนักงานไขพระวิสูตรทั้ง 2 ข้าง และบรรเลงเครื่องประโคม มีสังข์ แตรและกลอง เป็นต้น (กรมศิลปากร, 2535 : 79)

คำให้การของชาวกรุงเก่า กล่าวถึง เครื่องประโคมในการเสด็จออกว่าราชการ ประกอบด้วย สังข์ แตรและกลองพระราชพิธีอินทราภิเษก อันเป็นพระราชพิธีที่สำคัญสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

"... เสด็จมาพระที่นั่งแล้วเน่งอยู่บาทหนึ่งจึงตีกรับกระทั่งแตรสังข์ชกม่านไขล่อง พระญาร ประกาศถวายโศลก พระอิศวรรักษาถวายพระพร.. ชาวดนตรีคอยฟังสุรเสียง ครั้นตรัสให้จัดสำรับขลุ่ย นำเพลง นายโรงยกสำรับหลวงตั้ง..." (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2535 : 19)

พระราชพิธีอินทราภิเษก เวลาที่พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกงานพระราชพิธีนั้น มีการประโคมดนตรี ด้วยการตีกรับกระทั่งและเป่าแตรสังข์ ชาวนักดนตรีคอยจัดดนตรีเป็นชุดหรือสำรับหนึ่ง โดยมีขลุ่ยเป่านำวง

จากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน กล่าวถึงงานพระเมรุมาศสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้ ดังนี้

"...ครั้นถึงวันเพ็ญ เดือนหก ปีกุน เบญจศก ...อัญเชิญพระบรมโกศลงจากพระมหาปราสาทที่นั่งสุริยามรินทร์ ประดิษฐานเหนือบุษบกพระมหาพิชัยราชรถ อันอลังการด้วยสุวรรณรัตนวิจิตรต่างๆ ...พลแตรงอน แตรฝรั่ง อุโฆษสังข์ นี่สนั่นบันลือด้วยศัพท์สำเนียงเสียงดุริยางคดนตรี ปี่กลองชนะประโคมครั่นครื้นกึกก้องกาหลนฤนาท..." (กรมศิลปากร, 2528 : 67)

จากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงวงประโคมในงานพระศพ ได้แก่ แตรงอน แตรฝรั่ง สังข์ ดุริยางคดนตรี ปี่กลองชนะ

จากพงศาวดารคำให้การของชาวกรุงเก่า กล่าวถึงพระราชพิธีราชาภิเษก สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายไว้ว่า

*"พระองค์ย่อมประทับเหนือพระที่นั่งตั่งไม้มะเดื่อ สรงพระกระยาสนานก่อนแล้ว มุขอำมาตย์ถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ คือ พระมหามงกุฎ 1 พระแสง 1 พัดวาลวินี 1 ธารพระกร 1 ฉลองพระบาทคู่ 1 ขณะนั้นพราหมณ์ บุโรหิตก็ถวายพระพรและเป่า**สังข์**ทักขิณาวัฏ เจ้าพนักงานตีกลองอินทเภรี และชาวประโคมก็ประโคมเครื่องเบญจดุริยางค์ขึ้นพร้อมกัน"* (กรมศิลปากร, 2535 : 82)
พิธีราชาภิเษกสมัยอยุธยาตอนปลาย กล่าวถึงวงประโคม โดยมีพราหมณ์เป่าสังข์ เจ้าพนักงานตีกลองอินทเภรีและประโคมเครื่องเบญจดุริยางค์

4) สมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์มีกล่าวถึงเรื่องวงดนตรีที่ประโคมประกอบพระราชพิธีไว้อย่างชัดเจนขึ้น ดังนี้

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้กล่าวถึงกระบวนแห่พระพุทธรูปในพระราชพิธีนี้ ไว้ว่า

"...ในเวลาบ่ายวันที่จะสวดมนต์มีกระบวนแห่พระพุทธรูปออกไปจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม...ธงมังกร 100 ธงตะขาบ 100 กลองชนะ 20 จ่าปี่ จ่ากลอง แตรงอน 10 แตรฝรั่ง 8 สังข์ 2 เครื่องสูงสำรับหนึ่ง คู่แห่ 100 พิณพาทย์ 2 สำรับ กลองแขก 2 สำรับ ราชยานกง 1..." (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2541 : 66)

วงประโคมในกระบวนแห่พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ กล่าวถึง วงปี่กลองชนะ วงสังข์แตร (มีสังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง) พิณพาทย์ กลองแขก

ในพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เข้าสู่พระราชวัง ในริ้วกระบวนมีกล่าวถึงวงประโคม ดังนี้

"...ภูษามาลานุ่งสมปักลาย ใส่เสื้อครุยขาว ใส่ลำพอกขาว เชิญพระกลด 1 ประคองพระโกศ 2 เครื่องสูง 7 ชั้น 14 ชั้น ห้าชั้น ...กลองชนะ 80 จ่าปี่ 1 จ่ากลอง 1 แตรงอน 20 แตรฝรั่ง 16 สังข์ 2 ชาววังคุมเครื่อง 4 พิณพาทย์ไทย 6 สำรับ ปี่ 6 ตี 18 หาม 24 กลองแขก 4 สำรับ ปี่ 4 ตี 8 หาม 16 พระราเชนทร์ พิณพาทย์จีน 5 สำรับ เครื่อง 4 แตร 4 กลอง 10 สาวัตรคู่แห่ 80 ..." (กรมศิลปากร, 2528 : 183)

วงประโคมในพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมอัฐิ กล่าวถึง วงปี่กลองชะ วงสังข์แตร (ประกอบด้วย สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง) พิณพาทย์ไทย พิณพาทย์จีน และวงกลองแขก

จากหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึงพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตน
ปฏิมากร ไว้ว่า

"....ในขณะเมื่อเสด็จพระราชดำเนินลงมาจากเกยนั้นแล้ว เจ้าพนักงานคลังทองขึ้นประดับเครื่องแต่งพระองค์พระมหามณีรัตนปฏิมากร เบื้องล่าง เมื่อเสร็จแล้วพราหมณ์จุดแว่นเทียนสมโภช ประโคม แตร สังข์ ฆ้องชัย พิณพาทย์ มโหระทึก เป็นเสร็จการเปลื้องเครื่องคราวหนึ่ง อย่างนี้เสมอทุกปีมิได้ขาด..." (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2541 : 168)

วงประโคมในพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรง กล่าวถึง วงแตรสังข์ ฆ้องชัย พิณพาทย์ มโหระทึก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอธิบายถึงวงประโคมในพิธีสรงมูรธาภิเษกในงานพระราชกุศลก่อพระทรายและตีข้าวบิณฑ์ ไว้ว่า

"... ในขณะเทื่อสรงนั้นประโคมสังข์ทักษิณาวรรต สังข์อุตราวัฏ บัณเฑาะว์ฆ้องชัยสังข์แตร พิณพาทย์ มีมโหรีกรมภูษามาลา ซึ่งเป็นของมีมาแต่เดิมสูญไปเสียในรัชกาลที่ 4 มาจัดขึ้นใหม่ปัจจุบันนี้อีกสำรับหนึ่ง..." (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2541 : 29)

วงประโคมในพิธีสรงมูรธาภิเษกในงานพระราชกุศลก่อพระทราย

และตีข้าวบิณฑ์ กล่าวถึง บัณเฑาะว์ ฆ้องชัย วงสังข์แตร พิณพาทย์มโหรี

จากหมายกำหนดการเฉลิมพระสุพรรณบัฏ ตั้งกรมฝ่ายใน และขึ้นตำหนักพระนางเจ้าสุขุมาลย์มารศรี พระราชเทวี ในรัชกาลที่ 5 นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปในพิธี ตามกำหนดการดังนี้

*"...รุ่งขึ้นวันที่ 3 สิงหาคม เวลาเช้า 2 โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะได้เสด็จลงสู่พระตำหนักใหม่นั้น พระนางเจ้าพระราชเทวีแลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการและทรงศีล ครั้นถึงเวลาพระฤกษ์ เวลาเช้า 2 โมงกับ 45 นาที พระนางเจ้าพระราชเทวีแลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอจะได้เสด็จสู่พระแท่นที่สรงประทับเหนือตังผันพระพักตร์สู่มงคลทิศ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้พระราชทานน้ำพระพุทธมนต์ แลน้ำพระมหาสังข์ พระสงฆ์ 15 รูป จะได้สวดไชยมงคลคาถา เจ้าพนักงานจะได้ประโคมแตร**สังข์**ฆ้องไชยบัณเฑาะว์พิณพาทย์พร้อมกัน...ครั้นเวลาเที่ยง 50 นาทีกับ 24 วินาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะได้เสด็จออกท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการเฝ้าทูลละออกธุลีพระบาทพร้อมกัน เจ้าพนักงานอาลักษณ์ จะได้อ่านประกาศพระบรมราชโองการ ในการเฉลิมพระนามกรมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอนั้น ครั้นอ่านประกาศจบแล้วพระสงฆ์จะได้สวดไชยมงคลคาถา ชาวประโคมจะได้ประโคมสังข์ฆ้องไชยบัณเฑาะว์พิณพาทย์พร้อมกัน..."* (กรมศิลปากร, 2548 : 143) (สำเนากำหนดการเฉลิมพระสุพรรณบัฏตั้งกรมฝ่ายใน แลการขึ้นตำหนัก พระนางเจ้าพระราชเทวี ร.ศ. 112)

วงประโคมในงานเฉลิมพระสุพรรณบัฏแลขึ้นพระตำหนักใหม่ กล่าวถึง วงแตรสังข์ ฆ้องชัย บัณเฑาะว์ และพิณพาทย์พระราชพิธีกวนข้าวทิพย์ ในสมัยรัชกาลที่ 5

*"...สาวพรหมจารีจับพายลงมือกวนประโคมแตร**สังข์**ฆ้องชัยพิณพาทย์มโหรี พระมหาราชครูรดน้ำสังข์ทุกกระทะแล้วเสด็จขึ้น ...ประโคมพิณพาทย์จนสุกเสร็จ..."* (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2543 : 99)

วงประโคมในพระราชพิธีกวนข้าวทิพย์ กล่าวถึง วงแตรสังข์ ฆ้องชัย พิณพาทย์มโหรีมนตรี ตราโมท ศิลปินแห่งชาติ เป็นข้าราชการกรมมหรสพตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 มีองค์ความรู้ มีประสบการณ์งานพระราชพิธีและได้รับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาทตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 จนถึงรัชกาลปัจจุบันได้เขียนเรื่อง การบรรเลงปี่พาทย์ในงานพระราชพิธี ตามที่ท่านได้รับประสบการณ์จากการเข้าร่วมงานพระราชพิธีต่างๆ ทำให้เห็นวงประโคมและการใช้เพลงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 จนถึงรัชกาลปัจจุบัน ในช่วงก่อนที่จะมีการงดหรือยกเลิกพระราชพิธีต่างๆ ซึ่ง มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงวงประโคมและการใช้เพลงในพระราชพิธีต่างๆ ดังนี้

งานพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา

“...กระทำที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มี 2 วัน วันแรกโดยปรกติตรงกับวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6 (หรือเดือน 7 ในบางปี) เป็นวันตั้งพระภิกษุและสามเณรเปรียญ วิธีบรรเลงในวันนี้ กระทำเช่นเดียวกับงานพระกฐินคือ พอเสด็จพระราชดำเนินถึงบริเวณพระอุโบสถ แตรสังข์ก็เริ่มบรรเลงแล้วปี่พาทย์ก็บรรเลงเพลงช้า พร้อมกับวงกลองแขกบรรเลงเพลงสระหม่า จนทรงกราบพระพุทธรูปเสร็จจึงหยุด...” (มนตรี ตราโมท, 2529 : 80)

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ได้อธิบายถึง วิธีบรรเลงและการใช้เพลง ดังนี้

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาถึงพระอุโบสถ วงสังข์แตรเริ่มประโคม วงปี่พาทย์และวงกลองแขกบรรเลงขึ้นพร้อมกัน โดยวงปี่พาทย์บรรเลงเพลงช้า วงกลองแขกบรรเลงเพลงสระหม่า จนกระทั่งกราบพระพุทธรูปเสร็จ
วงปี่พาทย์และวงกลองแขกจึงยุติการบรรเลง

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

“...พระราชาคณะผู้ใหญ่นั่งในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ 35 รูป พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย 50 รูป เสด็จพระราชดำเนินประทับ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว เวลา 4 โมง 42 นาที ทรงถวายเทียนชนวนแก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์ ทรงรับไปจุดเทียนชัยประโคมฆ้องชัย แตรสังข์พิณพาทย์กลองแขกเป็นพระฤกษ์ เสด็จแล้วพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน แล้วทรงถวายไตรแพรบาตรพัดย่ามแล้วสวดภาณวารสำหรับพระราชพิธีต่อไป ครั้นเวลาบ่ายสามโมง พระราชาคณะสวดพระพุทธมนต์ในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานห้ารูปเสด็จพระราชดำเนินทรงฟังสวดทั้งสามวัน เวลาเช้าพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน 85 รูป เพล 5 รูป สวดภาณวาร ทั้งกลางวันกลางคืน ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบสอง แรม 12 ค่ำ เวลารุ่งเช้า 18 นาที เสด็จพระราชทานเข้าสู่ที่สรงมูรธาภิเษก พระมณฑปกระยาสนานประโคมฆ้องชัยแตรสังข์ พิณพาทย์กลองแขก ครั้งสรงเสร็จแล้วเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประทับเหนือพระบรมราชอาสน์ซึ่งมีมหาเศวตฉัตร ขณะนั้นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนเข้าเฝ้าพร้อมกันกราบถวายบังคม เจ้าพนักงานประโคมมโหระทึกแตรสังข์กลองชนะครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินลงประทับ ณ พระแท่น...” (มนตรี ตราโมท, 2529 : 91-92)

ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงให้เห็นการประโคมตามขั้นตอนต่างๆ ของพระราชพิธี ได้แก่ ขณะที่จุดเทียนและการเสด็จพระราชดำเนินเข้าที่สรงมูรธาภิเษก มีการประโคมฆ้องชัย วงแตรสังข์ พิณพาทย์กลองแขก และในการเสด็จออกที่เป็นพิธีการ ประโคมมโหระทึก แตรสังข์ กลองชนะ โดยมีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเข้าเฝ้าฯ

งานพระราชพิธีฉัตรมงคล

“...ในสมัยก่อนยังมีวงขับไม้บรรเลงไปพร้อมกันด้วย วงขับไม้นี้มีคนอ่านฉันท์สดุดีคนไกวบัณเฑาะว์และคนสีซอสามสาย เรียกว่า “กล่อมเศวตฉัตร” ...แต่ในสมัยต่อมา วงขับไม้นี้ได้งดไปคงเหลือแต่บัณเฑาะว์อย่างเดียว... เวลาบ่ายเป็นการเสด็จออกพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นการเสด็จออกมหาสมาคมมีประโคมแตรสังข์มโหระทึก...” (มนตรี ตราโมท, 2529 : 97)

วงประโคมในพระราชพิธีฉัตรมงคล กล่าวถึงวงขับไม้ และงาน

เสด็จออกมหาสมาคม มีวงแตรสังข์ บัณเฑาะว์ และมโหระทึก

นอกจากนั้นทางด้านวรรณคดียังมีการนำเอาหอยสังข์มาเป็นส่วนประกอบของวงดนตรีอีกชิ้นหนึ่งที่ใช้บรรเลงในพิธีมงคลหรือพระราชพิธีทั่วไป ดังความว่า

กลองทองตีครุ่มครื้ม เดิรเรียง
จ่าตะเติงเติงเสียง ครุ่มครื้น
เสียงปี่รี่เรื่อยเพียง กระเวก
แตร้นแตร่นแตรฝรั่งขึ้น หวู่หวู้เสียงสังข์ ฯ

(เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์, 2553 : 7)

การเป่าสังข์เป็นการบอกเวลาอันเป็นมงคลฤกษ์ ให้ผู้ร่วมในพิธีได้รับทราบ ดังความว่า

ครั้นควรพิไชยฤกษพร้อม เพรียงไสมย
โหรคระหึม ฆ้องชัย กึกก้อง
พฤทติพราหมณ์พรอกมนตร์ไสย สังข์เป่า ถวายนา
แตรตระลบเสียงฆ้อง แซ่ซั้นบรรสาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2549 : 62)

จากวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ สมัยรัชกาลที่ 2 มีหลักฐานบ่งบอกว่า สังข์นั้นใช้คู่กับแตรในพระราชพิธีต่างๆ ตอนที่พระมหากษัตริย์เสด็จออกในพระราชพิธีกล่าวถึง “ท้าวอุเทน” เจ้าเมืองการะเวก เสด็จออกรับทูตพระอภัยมณี ในการประโคมรับเสด็จพระเจ้าแผ่นดินมีเครื่องดนตรีต่างๆ เช่น แตร สังข์ กลองแขก ปี่ไฉน ล้วนเป็นเครื่องดนตรีของพวกพราหมณ์ทั้งสิ้น เครื่องดนตรีเหล่านี้เป็นเครื่องดนตรีในพิธีกรรมชั้นสูง ดังความว่า

"...ประโคมทั้งสังข์แตรออกแซ่ซ้อง ท้าคู่กลองแขกเสนาะเพราะสำเนียง
ปี่ไฉนได้ทำนองกลองชนะ เสียงเปิงปะเปิงครื่มกระหึ่มเสียง
อำมาตย์หมอบนอบน้อมอยู่พร้อมเพรียง บังคมเคียงคอยสดับรับโองการ..."

ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังและภาพจากสื่ออื่นๆ

ภาพประกอบที่ 2 ภาพจิตรกรรมฝาผนัง พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ
พระอินทร์เป่าสังข์ ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ที่มา : เมืองโบราณ, 2555 : 48

ภาพประกอบที่ 3 ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดมัชฌิมาวาส
พราหมณ์เป่าแตรและเป่าสังข์ในพระราชพิธี
ที่มา : เมืองโบราณ, 2526 : 39

ภาพประกอบที่ 4 ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดมัชฌิมาวาส
พราหมณ์เป่าแตรงอนที่ม้วน 1 รอบและเป่าสังข์
ที่มา : เมืองโบราณ, 2526 : 34-35

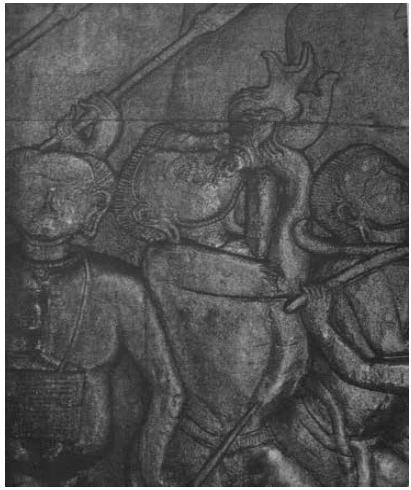

ภาพประกอบที่ 5 ภาพสลักคนเป่าสังข์ ฉากพระบรมวิษณุโลก
และบุคคลทรงเกียรติในราชสำนักของพระองค์ อายุราว พ.ศ.1600 - 1800
ระเบียงคดด้านทิศใต้ ปีกตะวันตกปราสาทนครวัด กัมพูชา
ที่มา : www.sujitwongthes.com/suvarnabhumi

ภาพประกอบที่ 6 ภาพสังข์และบัณเฑาะว์ที่คณะพราหมณ์ใช้บรรเลงรับเสด็จ
ล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 6 เสด็จฯ ปักษ์ใต้
ที่มา : www.google.co.th

ภาพประกอบที่ 7 ภาพหญิงชาวนากา
ขณะขับไล่สิ่งชั่วร้ายในพิธีชักลากกลองท่อนซุงที่นากาแลนด์ ในอินเดีย
ที่มา : www.sujitwongthes.com/suvarnabhumi

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พบหลักฐานการนำสังข์มาใช้ในพิธีกรรมและวงประโคมในพระราชพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และพบในบทวรรณคดี วรรณกรรม ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีการกล่าวถึงสังข์อย่างละเอียด ผู้เขียนได้กล่าวถึงบริบทของ "สังข์" มาพอสังเขป สังข์ก็ยังมีความสำคัญในด้านอื่นๆ อีกคือ เป็นชื่อของเพลงไทยเดิมที่เราบรรเลงกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ซึ่งเพลงเหล่านี้มีชื่อขึ้นต้นด้วยคำว่า "สังข์" กล่าวคือ

1) สังข์น้อย เพลงอัตราจังหวะสองชั้น ทำนองเก่าสมัยอยุธยา เป็นเพลงอันดับที่ 8 ในเพลงตับเรื่องถอนสมอและอยู่ในตับเรื่องเวียนเทียนหรือตับเรื่องทำขวัญ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "สังข์เล็ก"

2) สังข์ใหญ่ เพลงทำนองเก่าสมัยอยุธยา เป็นเพลงอันดับที่ 9 ในเพลงตับเรื่องถอนสมอ

3) สังข์สัมพันธ์ เพลงโหมโรง นายจำเนียร ศรีไทยพันธุ์ แต่ง นับเป็นเพลงแรกที่แต่งขึ้น โดยแต่งให้เป็นเพลงโหมโรงประจำวงดนตรีไทยของกรมประชาสัมพันธ์ เมื่อ พ.ศ. 2522 เพลงนี้เรียกชื่อตามตราประจำกรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งเป็นตราพระอินทร์เป่าสังข์ (ณรงค์ชัย ปิฎกรัชต์, 2535 : 278)

จากบทความเรื่อง "สังข์" เครื่องดนตรีในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ทำให้สรุปได้ว่า สังข์มีความสำคัญมาแต่โบราณตามแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ ทำให้ได้รับความนิยมและแพร่หลายไปถึงบุคคลทั่วไป จากคติความเชื่อทำให้สังข์ถูกนำมาใช้ประโยชน์โดยเฉพาะการใช้งานที่เป็นมงคล สำหรับสังข์ที่ใช้รดน้ำใช้ตามความเชื่อจากกำเนิดสังข์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เมื่อน้ำไหลผ่านสังข์แล้วถือเป็นมงคล ส่วนสังข์ที่ใช้เป่าเป็นวิธีการใช้งานตั้งแต่โบราณ โดยการเป่าให้เกิดเสียงก้องกังวาน ใช้เป็นทั้งเครื่องดนตรีและการส่งสัญญาณ ตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ถือเป็นเสียงมงคลด้วยเสียงที่ดังคล้าย "โอม" ซึ่งเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ทั้งสังข์รดน้ำและสังข์เป่ายังคงใช้ในพิธีมงคลสมรสและพิธีกรรมบางอย่างอันเกี่ยวเนื่องกับพระมหา

กษัตริย์ อาจจะมีพิธีกรรมบางอย่างถูกยกเลิกไปบ้างเนื่องจากยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลง เฉกเช่นชาวนากา ชนพื้นเมืองดั้งเดิมในนากาแลนด์ ทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียก็มีการนำสังข์มาใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย โดยเฉพาะชุดสำหรับพิธีกรรมของฝ่ายหญิง "สังข์" สำหรับชาวนากาเป็นของมีค่าและหายากเช่นเดียวกับลูกปัดที่นำเข้ามาโดยพ่อค้านักเดินทางจากบริเวณชายฝั่ง นับเนื่องเป็นของศักดิ์สิทธิ์บนเครื่องตกแต่งร่างกายในพิธีกรรมที่ต่างมีความหมายในทางเจริญงอกงาม ปกป้องคุ้มครอง พลัง อำนาจ บันดาลความอุดมสมบูรณ์ อีกทั้ง คำว่า "สังข์" ยังสามารถนำมาใช้ประกอบเป็นชื่อเพลงและมีความหมายในบทเพลง

ดังนั้น "สังข์" จึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นสิริมงคลในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และมีบทบาทอย่างสูงตามแรงสาปของพระนารายณ์ทั้งสิ้น ตั้งแต่งานในพระราชวังจนกระทั่งถึงงานของกลุ่มสามัญชนปกติ ล้วนแต่มีโอกาสนำสังข์มาใช้กันอย่างทั่วถึง

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จ. (2541) . **พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม 2.** กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2543) . **พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม 3**. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าคุรุสภา.

ชวลิต วิทยานนท์. (2557) . **สังข์ ธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์.** กรุงเทพฯ : พิริยะวัชรจิตพันธุ์.

ณรงค์ชัย ปิฎกรัชต์. (2535) . **สารานุกรมเพลงไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.

ธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์, เจ้าฟ้า. (2553) . **กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง.** กรุงเทพฯ : วิสดอม.

เบญจมาศ พลอินทร์. (2523) . **วรรณคดีขนบประเพณี พระราชพิธีสิบสองเดือน.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2549). **ลิลิตตะเลงพ่าย.** กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.

ไพฑูรย์ เตชะรุ่งโรจน์. (2549). **ตำนานแห่งมหาสังข์.** กรุงเทพฯ : บจก. แร็บบิท โกลด์กรุ๊ป.

มนตรี ตราโมท. (2529). **สารัตถะดนตรีไทย** "การบรรเลงปี่พาทย์ในงานพระราชพิธี". กรุงเทพฯ.

_____. (2529) . **สารัตถะดนตรีไทย** "ความเป็นมาของดนตรีไทย". กรุงเทพฯ.

เมืองโบราณ. (2526) . **วัดมัชฌิมาวาส.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

ศิลปากร, กรม. (2509) . **ลิลิตยวนพ่ายกับลิลิตเพชรมงกุฎ.** พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางราชวรานุรักษ์ (ยานี ชิตานนท์) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 2 ต.ค. 2509. พระนคร : กรมศิลปากร.

_____. (2521) . **กฎหมายตราสามดวง.** กรุงเทพ : ห้างหุ้นส่วนอุดมศึกษาจำกัด.

_____. (2528) . **งานพระเมรุมาศสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.** ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ในรัชกาลที่ 7 ฯ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอังคารที่ 9 เมษายน 2528. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์.

_____. (2528) . **พิธีต่างๆ ในสาส์นสมเด็จ.** ธนาคารกรุงเทพ จำกัด สาขาท่าเตียน จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมเสนานี (ฟุ้ง ปุณฺณโก ป.ช. 3) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม 23 เม.ย. 2528.

_____. (2535) . **ดุริยางค์ผสานศิลป์.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ฟ.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2535) . **ดนตรีและนาฏศิลป์กับเศรษฐกิจและสังคมสยาม.** กรุงเทพ : โรงพิมพ์เรือนแก้ว.

สุกรี เจริญสุข. (2539) . **แตรและแตรวงของชาวสยาม.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ด็อกเตอร์แซก.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2542) . **ร้องรำทำเพลง : ดนตรีและนาฏศิลป์ชาวสยาม.** กรุงเทพฯ : มติชน.

อภิวันทน์ อดุลยพิเชฏฐ์. (2555) . **จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์.** กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

แหล่งข้อมูลอินเตอร์เน็ต

www.bloggang.com/viewdiary

www.google.co.th

www.sujitwongthes.com/suvarnabhumi